

Таким чином, фахівці, що працюють з підлітками, сьогодні на практиці можуть застосовувати цілий спектр різних соціально-педагогічних технологій та програм, які досить ефективно впливають на формування правової поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: НМЦ, 1996. – 156 с.
2. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. – К.: НМЦ, 1997. – 119 с.
3. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. – М.: Гарда рики, 2005. – 269с.
4. Білоусова В.О. Особистісний підхід у справах гуманізації взаємин старшокласників та його методичне забезпечення // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 93-96.
5. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання: шляхи реалізації // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 13-16.
6. Акимова М.К., Козлова В.Т. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход. – М.: Знание, 1982. – 80 с.
7. Методика и технологии работы социального педагога / Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др.; Под ред. М.А. Галагузовой, А.В. Мардахаева. – М.: Изд.центр „Академія”, 2002. – 192 с.
8. Заверико Н.В. Соціально-педагогічні технології профілактики адиктивної поведінки // Підготовка соціальних працівників/соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Наукове видання. – Черкаси: Черкаський національний університет, 2004. – С. 63-71.
9. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
10. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

УДК 37.013.42 : 373.66

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Капська А.Й., д. пед. н., професор

Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

У статті розкривається взаємозв'язок двох наукових галузей (педагогіки і соціальної роботи), при цьому чітко окреслюються особливості, закономірності та принципи соціальної роботи, що посилює її “самоцінність” і самобутність як науки, і як практики.

Ключові слова: соціально-педагогічна теорія і практика, соціальна робота, соціальна педагогіка, соціальна сфера.

Капская А.И. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ / Киевский национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Украина.

В статье раскрывается взаимосвязь двух научных отраслей (педагогика и социальная работа), при этом четко очерчиваются особенности, закономерности и принципы социальной работы, что усиливает ее “самоценность” и самобытность как науки и как практики.

Ключевые слова: социально-педагогическая теория и практика, социальная работа, социальная педагогика, социальная сфера.

Карпська А.І. THE PEDAGOGICAL BASICS OF SOCIAL WORK / Kiev national pedagogical university name of M.P. Dragomanov, Ukraine.

The article is devoted to the analyses of two sciences (Pedagogy and Psychology), the distinctions between these two sciences, peculiarities, principles of social work which makes social work an important theoretical and practical discipline.

Key words: social pedagogical theory and practice, social work, social pedagogic, social sphere.

У сучасному суспільстві України стало фактом визнання конструктивної ролі педагогічної теорії і практики в розвитку і перетворенні суспільства. Чималий досвід ХХ і ХХІ ст.ст. є переконливим підтвердженням сформульованого свого часу Я. Корчаком положення: “Реформувати світ – значить реформувати виховання людини” [1, 7].

Як довела історія суспільства загалом, так і історія педагогіки зокрема, освітньо-виховна діяльність внутрішньо притаманна життю людей і без неї функціонування і розвиток суспільства неможливий.

Цілком закономірно, що зміст педагогічної теорії і практики визначається суспільством, потребами та інтересами як соціальних груп населення, так і окремих людей. При цьому, як свідчить практика, із розвитком суспільства, накопичення знань і соціокультурного досвіду людей зростає роль педагогіки. З’явившись як практика підготовки дітей до дорослого життя, сучасна педагогіка виступає як комплексна інтегративна галузь знання і діяльності, об’єктом якої є вже все суспільство в цілому чи окрема людина (від її народження і до останніх днів її життя).

Дослідження засвідчують, що сьогодні педагогіка не обмежується роллю засобу адаптації дітей, дорослих людей до життя, до умов, що змінюються, а розглядається як засіб соціального проектування і створення нового виду суспільства, окремих його сфер за допомогою відповідної навчально-виховної діяльності, що формує нові образи знання, мислення і почуттів, форм і індивідуальної і суспільної поведінки. Згідно з цим процесом, традиційне розуміння педагогіки лише як теорії і практики навчання та виховання дітей змінюється визначенням теорії і практики навчання й виховання людини на всіх етапах її вікового існування. Це і можна назвати актуальністю постановки проблеми.

Розглядаючи означене питання, слід сказати, що сьогодні в педагогіці як системі відбуваються зміни, пов’язані з продовженням виділення окремих педагогічних теорій і практик. Це пояснюється тим, що, по-перше, відкрилися більш широкі можливості для диференціювання процесів виховання і навчання, а отже, з’явилася потреба точніше враховувати біологічну, соціальну, духовну й інтелектуальну природу людини.

По-друге, зростає роль соціального виховання, суть якого полягає в тому, щоб допомогти людині не лише в соціальному орієнтуванні, але і в оволодінні здатністю соціального функціонування на всіх вікових етапах [2, 6]. На даному етапі дослідження ми вважали за доцільне зробити акцент на питанні щодо необхідності становлення такого напрямку, як педагогіка соціальної роботи, яку часто називають “соціальна педагогіка”.

На думку вчених, соціальна педагогіка визначається і як наука про виховний вплив соціального середовища [3], і як галузь педагогіки, яка досліджує соціальне виховання в контексті соціалізації [4], і як надзавдання, що веде до соціалізації [5].

На сучасному етапі розвитку соціальної педагогіки нам імponує підхід до цього напрямку В. Нікітіна, котрий стверджує, що “соціальна педагогіка – це теорія і практика пізнання, регулювання і реалізації освітньо-виховними засобами процесу

соціалізації чи ресоціалізації людини, результатом якого є набуті індивідом орієнтації й еталони поведінки” [6, 31].

Загальновідомо, що об’єктом соціально-педагогічної теорії і практики вважається людина як член соціуму в єдності індивідуальних і суспільних характеристик, а предметом – педагогічні аспекти її соціального становлення і розвитку, набуття соціального статусу, соціального функціонування, а також збереження набутих і відновлення втрачених соціальних характеристик.

Будучи органічною частиною педагогіки як теорії і практики соціалізації людини протягом її вікового існування, соціальна педагогіка має особливе значення; коли мова заходить про формування соціально орієнтованої й активної людини. Хоча при цьому цілі і завдання, зміст і засоби відрізняються залежно від віку людини, сфери її діяльності, обставин життя, її фізичного, інтелектуального стану, становища в суспільстві, у якому вона живе.

Тому можна говорити про соціетальний, соціосередовищний та індивідуальний рівні соціальної педагогіки [1, 32].

Виходячи з відомих наукових положень, можна сказати, що об’єктом соціально-педагогічної теорії і практики на соціетальному рівні є суспільство як відносно стійка спільнота людей, а організатором і провідником педагогічних дій виступає держава, різні політичні і громадські організації та рухи, зацікавлені в соціалізації членів суспільства за відповідними напрямками. При цьому типовим способом і засобом здійснення виховання виступає ідеологія як система ціннісних орієнтацій.

Об’єктом соціально-педагогічної теорії і практики на другому рівні виступає соціальна сфера суспільства, мікросередовища, групи людей. Типові засоби реалізації: освітньо-просвітницька, фізкультурно-оздоровча, соціально-виховна та ін.

Об’єктом соціальної педагогіки на третьому рівні є окрема людина на різних стадіях і рівнях соціалізації, стосовно якої використовуються різні соціально-педагогічні прийоми і засоби відповідно до рівня її розвитку.

Привертає увагу той факт, що в кожному з названих рівнів соціальної педагогіки особливе місце займають проблеми освітньо-виховної роботи з індивідами і групами індивідів, соціалізація яких порушена, і вони потребують педагогічної допомоги. Такі індивіди досить часто перебувають під опікою особливого типу установ соціальної сфери, які включають соціальне забезпечення і соціальне обслуговування людей, котрі потребують соціальної допомоги, підтримки і захисту.

У зв’язку з цим ставиться питання про співвідношення соціальної роботи і соціальної педагогіки, яке має і теоретичне, і практичне значення: від того, як воно вирішується, суттєво залежать зміст і методи діяльності спеціалістів.

Безперечно, “соціальна педагогіка” і “соціальна робота” багато в чому перехрещуються, переплітаються. У широкому розумінні слова теорія і практика соціальної роботи має такий зміст, у межах якого соціально-педагогічна теорія і діяльність цілком органічно виступають складовою, але не єдиною її частиною. Окрім того, у зміст соціальної роботи включаються організаційно-управлінські, правові, економічні, психологічні, медичні та інші аспекти і технології. Водночас досить часто предмет соціально-педагогічної теорії і практики має відносно специфічний, але самодостатній характер, і тоді освітньо-виховні технології виходять на перший план.

А це дозволяє стверджувати, що кожен соціальний працівник (рядовий, спеціаліст вищої категорії, керівник) повинен бути підготовленим і в соціально-педагогічному плані: такого типу знання, уміння і навички є необхідним компонентом, що забезпечує його професійну готовність. До того ж соціальний працівник не повинен упускати

педагогічні аспекти своєї діяльності, не забувати про використання педагогічних засобів для вирішення соціальних проблем. Разом з іншими видами соціально-гуманітарних знань і діяльності вони визначають значною мірою, чи стане соціальний працівник хорошим спеціалістом чи бездумним виконавцем, котрий формально виконує свої обов'язки.

Окрім того, у системі установ соціального обслуговування наявні спеціальні освітньо-виховні потреби, де необхідна спеціалізована соціально-педагогічна допомога в роботі з соціально дезадаптованими дітьми і підлітками, багатодітними і неповними сім'ями, особами асоціальної поведінки і тими, хто звільнився з місця позбавлення волі, особами хворими на алкоголізм, жертвами насилля, інвалідами та особами з фізичною, психічною, соціокультурною депривацією.

Цілком зрозуміло, що залежно від рівня економічного, політичного і духовного розвитку суспільства різні соціальні групи можуть збільшувати чи зменшувати масштаб, форми і зміст соціально-педагогічної діяльності, але не можуть відмовитись від неї повністю.

Без сумніву, вибір соціально-педагогічних методів і засобів має забезпечувати позитивні результати, при цьому можуть бути використані соціотехнологічні, біхевіористичні, психолого-терапевтичні, релігійні та інші технології.

На думку одного із сучасних соціологів С. Григор'єва, соціальна робота поза контекстом соціально-педагогічної діяльності, поза певною філософією соціально-педагогічного процесу в суспільстві, соціально-педагогічної логіки відтворення поколінь, основних соціальних груп просто не може бути ефективною [6, 28].

Вивчивши досвід використання соціально-педагогічних засад у соціальній роботі, можна стверджувати, що соціально-педагогічна концепція соціальної роботи виходить із того, що психологічне і соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи як професійної діяльності лежить в основі реалізації її гуманістичного потенціалу й ефективності. Така соціальна робота органічно передбачає розвиток соціальної педагогіки як науки, що охоплює всю повноту і різноманітність ситуативної проблематики життя людини моделями соціально-педагогічної діяльності.

Слід зазначити, що в розвиток і становлення соціальної роботи величезний внесок зробили і педагоги, і філософи, і психологи, й історики, і соціологи. З часом розвиток і ускладнення практики соціальної роботи викликає необхідність глибокого теоретичного осмислення цього соціального феномена. У зв'язку з цим вкрай важливим є визначення суті соціальної роботи в суспільстві.

До речі, з 1992-1993 років розпочинаються системні дослідження з різних напрямків теорії і практики соціальної роботи, соціального управління, з підготовки спеціалістів, методів допомоги клієнтам, в Україні з'являються перші посібники, книги з теорії і практики як вітчизняної, так і зарубіжної соціальної роботи. При цьому простежується різне тлумачення змісту соціальної роботи. Дехто із вчених визначає суть соціальної роботи вузько, маючи на увазі лише діяльність щодо надання допомоги людям і організаціям у подоланні труднощів (особистих, соціальних, ситуативних), інші розглядають соціальну роботу в більш широкому плані – як діяльність, у ході якої вирішуються соціальні проблеми окремих особистостей, прошарків населення і соціальних груп, створюються умови для відновлення чи поліпшення здатності людей до соціального функціонування.

Теоретичні дослідники в галузі теорії соціальної роботи (В. Бочарова, О. Карпенко, В. Полішук, С. Харченко) привертають увагу до галузі її пізнання: це особа, і середовище, і соціально-діяльнісний аспект. На нашу думку, це по суті

міждисциплінарна галузь, об'єктом якої є взаємодія людини з самою собою, з іншими людьми, соціумом; соціальні відносини.

Дещо по-іншому бачить соціальну роботу Л. Гусякова. Вона вважає, що як галузь наукового пізнання, соціальна робота вивчає механізми реалізації життєвих сил і соціальної суб'єктності індивіда чи групи, а також характер збігання (поєднання) життєвих сил індивіда, групи і засобів забезпечення їх реалізації в різних соціальних ситуаціях.

Отже, в якості наукової галузевої дисципліни домінують практичні розділи, пов'язані з методиками й організацією наукового пізнання. У широкому підході пріоритет віддається методологічним, філософським та міждисциплінарним напрямкам.

Розглядаючи соціальну роботу як науку, слід зазначити, що вона презентує ту сферу людської діяльності, функція якої полягає у виробленні і теоретичній систематизації об'єктивних знань про певну діяльність – соціальну сферу і специфічну соціальну діяльність.

Аналіз наявних форм і методів соціальної роботи, розробка оптимальних методів і технологій вирішення соціальних проблем та зазначених об'єктів (індивідів, сімей, груп і прошарків у суспільстві) є одним із найбільш важливих завдань соціальної роботи як наукової дисципліни.

Відомо, що будь-яка наука – це поєднання теоретичних і емпіричних знань, теорій, методів і технологій. Особливість соціальної роботи як наукової дисципліни полягає в єдності знань і умінь. Без такої єдності немає науки, без такої єдності не може бути соціальний працівник як професіонал у даній галузі. Соціальна робота як наукова дисципліна органічно поєднує в собі теоретичну і прикладну систему знань, причому остання в ній переважає, що і відрізняє соціальну роботу від інших наукових дисциплін.

Слід зазначити, що в основі будь-якої науки лежать певні принципи, закономірності і методи. Загальновизнано, що основними закономірностями соціальної роботи є: взаємозв'язок соціальних процесів у суспільстві, соціальної політики і соціальної роботи; обумовленість змісту, форм і методів соціальної роботи конкретними обставинами життєдіяльності різних груп, спільнот, індивідів; вирішення соціальних проблем через особистісні потреби та інтереси клієнтів; залежність результативності соціальної роботи від професіоналізму фахівців та можливостей держави.

У зв'язку з тим, що соціальна робота пов'язана з низкою інших наук, можна виокремити кілька груп основних принципів соціальної роботи. Це філософські принципи (детермінізм відображення, розвиток); специфічні принципи (гуманізм, справедливість, альтруїзм, самозабезпечення тощо); психолого-педагогічні (модальність, емпатія, атракція, довір'я); методичні (наступність, неперервність, послідовність, компетентність); організаційні (комплексність, посередництво, солідарність, субсидарність тощо).

Методи соціальної роботи багато в чому зумовлені специфікою об'єкта, на який спрямована діяльність фахівця соціальної роботи і соціальних служб. Методи соціальної роботи досить часто включаються в більш загальне поняття „соціальні технології”, під яким ми розуміємо сукупність прийомів, методів і взаємодій, необхідних у вирішенні конкретних завдань і досягненні окреслених цілей у соціальній сфері.

Надзвичайно важливим компонентом соціальної роботи є її зміст, який характеризується такими функціями: інформаційною, діагностичною, прогностичною,

організаційною, психолого-педагогічною, управлінською та функцією надання допомоги і підтримки.

Останнім часом простежується тенденція до диференціації теоретичних підходів у галузі соціальної роботи. В основному це пояснюється включенням концептуальних розробок суміжних галузей знання й адаптації їх до потреб соціальної роботи. Тому на даному етапі як в українських, так і в зарубіжних простежується відсутність чітких уявлень щодо того, які теорії соціальної роботи необхідно розвивати в першу чергу, які закономірності розвитку суспільства повинні лягти в основу теоретичних знань, як визначить її місце серед інших суміжних дисциплін.

У розробці теоретичних аспектів соціальної роботи поступово сформувалося кілька російських шкіл: С. Григор'єва і Л. Гусякової, в основу досліджень яких покладено теорію розвитку життєвих сил людини і її соціальної суб'єктності; Н. Шмельової, основним напрямком її школи є питання формування професійної майстерності, фахівців соціальної сфери; М. Фірсова, школа якого вирішує питання історії соціальної роботи, її категорій і предмета дослідження; В. Бочарової, котра зосередила увагу на соціальній педагогіці; група П. Павленка, яка останнім часом активно розробляє різні напрямки соціальної сфери, зокрема соціального сервіса.

Окрім того, існує ряд вітчизняних наукових шкіл, що досліджують теорію соціальної роботи та специфічні технології, притаманні саме соціальній сфері. Серед авторів таких шкіл можна назвати: І. Звереву, А. Капську, Л. Міщик, В. і М. Поліщуків, С. Харченка.

У своїй сукупності праці представників даних шкіл спрямовані на розробку теоретико-методологічного обґрунтування соціальної роботи, уточнення і перегляд окремих понять, пошуки та обґрунтування специфічних соціальних технологій, визначення стандартів соціального обслуговування населення, що, безперечно, має підвищувати соціальний захист і безпеку різних категорій клієнтів. Хоча при цьому не можна не відзначити, що вже створені і продовжують створюватись нові технології роботи з клієнтами залежно від їхнього соціального, психічного, інтелектуального, фізичного стану. Незважаючи на деяке наближення суті технології в роботі з різними категоріями клієнтів, вони мають досить істотні відмінності, обумовлені специфікою об'єктів соціальної роботи.

Окрім того, всередині кожної категорії клієнтів доцільно бачити окрему людину. Саме це питання і повинне стати в перспективі одним із важливих у процесі дослідження різних аспектів соціальної роботи.

Отже, сказане дозволяє стверджувати основну ідею статті: соціальна робота – це така галузь науки і сфера діяльності, яка найбільш наближена до основних закономірностей і методів педагогічної науки. Водночас, маючи чітко виражений предмет, об'єкт і принципи наукового дослідження, соціальна робота є самостійною галуззю науки, з самостійними напрямками і змістом діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корчак Я. Педагогическое наследие. – М.: Просвещение, 1991. – 272 с.
2. Социальная педагогика / Под ред. В. Никитина. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
3. Капська А.Й. Соціальна робота. – К.: Центр навч. літ., 2005. – 328 с.
4. Соціальна педагогіка / За ред. А.Й. Капської. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 486 с.
5. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику. – М.: Ин-т практич. психологии, 1997. – 368 с.
6. Теория социальной работы на пути к самоопределению, образованию и практике / Григорьев С.И., Григорьева И.И. и др. – М.: Юрист, 1994. – 334 с.